

Llengua, cultura, nació: Els Països Catalans i l'estat nació

Michel Leiberich
Universitat de Perpinyà

I. Introducció

Quan comparem la història dels espais lingüístics amb la dels estats a Europa i els territoris veïns al llarg dels dos últims segles —és una comparació que no és freqüent en la tradició de la recerca històrica—, podem observar dues grans tendències generals.

Primer, una tendència dels grans estats de voler modificar els territoris lingüístics i culturals en funció de llurs interessos de poder (*Machtpolitik*). D'aquesta manera desapareixen espais lingüístics sencers, per exemple, pel genocidi dels armenis de Turquia, pel genocidi dels jueus d'Europa central i oriental i pels desplaçaments forçats de població de grecs i de turcs el 1922, de polonesos entre 1939 i 1944, i d'alemanys el 1945. En altres estats, les polítiques no van arribar a aquests extrems, però grans espais lingüístics i culturals europeus van suportar polítiques lingüístiques repressives, «lingüicides», que tenien com a objectiu el canvi de llengua i d'identitat de la població.¹

1. En aquest article em limito conscientment al continent europeu. Als altres continents el colonialisme europeu va provocar desastres anàlegs.

Aquesta primera tendència —tan se val que sigui clarament assassina o subrepticiament «lingüicida»— s'insereix perfectament en el marc dels fenòmens de «brutalització» de les societats que prefiguren la Shoà, fenòmens que Sven Lindqvist² atribueix a una evolució que arrencaria des del final de l'edat mitjana i que George Lachmann Mosse³ apropa més aviat a la Primera Guerra Mundial i les seues arrels.

La segona tendència representa, com sovint passa a la història, la reacció a la primera. Malgrat les polítiques agressives dels estats, la dinàmica dels espais lingüístics no desapareix, les fronteres lingüístiques continuen imposant-se a les fronteres polítiques, viscudes com a arbitràries; per exemple, després de la Primera Guerra Mundial i durant els anys noranta del segle passat. Ara, al segle XXI, aquesta dinàmica no s'afebleix amb les reivindicacions de les últimes nacions sense estat, paral·lelament a la construcció de la Unió Europea. Fins i tot nacions que van perdre o que han perdut parcialment llur llengua, però que van conservar una identitat col·lectiva ben determinada, com per exemple Escòcia, tornen a aparèixer a l'escena europea.

El projecte dels Països Catalans se situa en aquest context històric: d'una banda l'oposició dels estats ja constituïts, i d'altra banda, l'embranchida històrica cap a la constitució d'estats basats en la unitat lingüística i cultural, una tendència que caracteritza Europa ja des de fa, almenys, dos segles.

Sabem, però, que l'oposició dels estats constituïts no és l'únic problema. Les identitats col·lectives són forces d'inèrcia importants que frenen els processos històrics i que obeeixen a regles complexes poc estudiades.

L'Europa d'avui roman encara profundament empantanegada en representacions identitàries heretades del passat i continua instal·lada en el miratge de l'omnipresència d'una única nació cultural que forçosament ha de legitimar la nació política. D'aquesta manera Europa continua «fantasmant»⁴ majoritàriament una Espanya unilingüe farcida de tòpics folklòrics, imatge formada —o més aviat reforçada— durant els anys del turisme de masses del franquisme.

Acceptar el caràcter multinacional de la península Ibèrica representaria per a la consciència col·lectiva europea una veritable revolució ideològica que implicaria un qüestionament profund de la representació de les identitats europees. Aquest procés encara no s'ha realitzat, i la simple evocació de l'espai lingüístic català entre les Corberes i el Carxe i entre l'Aragó i l'Alguer és encara viscuda com una provocació contra l'ordre ideològic establert. Aquest fenomen gairebé neuròtic afecta fins i tot molts intel·lectuals universitaris.

2. Sven LINDQVIST, *Utrota varenda jävel*, Estocolm, Bonniers, 1992 (traducció francesa: *Exterminez toutes ces brutes. L'odyssée d'un homme au coeur de la nuit et les origines du génocide européen*, París, Le Serpent à Plumes, 1998 [1993]).

3. George L. MOSSE, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, 1990 (traducció francesa: *De la Grande guerre au totalitarisme. La brutalisation des sociétés européennes*, París, Hachette Littératures, 1999 [1990]).

4. Utilitzo aquesta expressió en referència al vocabulari freudià.

Per situar la problemàtica dels Països Catalans en el marc de la història de les idees, proposo tres aproximacions d'aquest concepte sota la forma de tres extrapolacions.

Primer, voldria recordar, en aquest sentit, l'origen de la idea que cada poble hauria de tenir el dret de formar el seu propi estat.

Segon, subratllaré el lloc que ocupa la idea dels Països Catalans entre les dues formes de nacionalismes europeus, la primera, eina d'emancipació, i la segona, instrument d'opressió.

Amb la tercera extrapolació m'aventuraré en el terreny difícil de les identitats col·lectives mutilades, tan típiques per aquestes terres catalanes.

M'acompanyaran, en la meua argumentació, algunes citacions de Rovira i Virgili,⁵ un català molt universal i clarivident.

II. Els orígens de la idea nacional

Rovira i Virgili, que era un gran conecixedor dels moviments nacionals europeus —la seua *Historia contemporània dels moviments nacionalistes* és, a escala europea, una de les obres més importants en aquest marc—, diu en el seu llibre *El principi de les nacionalitats*: «Hem fet remarcar que el principi de la llibertat nacional ha estat concebut com una extensió lògica del principi de la llibertat individual. [...] Preparada pels filòsofs del segle XVIII, apareix la concepció del dret com a fonament dels Estats».⁶

La idea que un poble hauria de tenir el dret de formar un estat no és un invent de moviments polítics, és una idea que sorgeix directament d'una de les fonts més importants —al meu parer, la més important— de la civilització europea, el segle de les llums.

Emmanuel Kant⁷ es demana en el seu text famós escrit el 1783:

Què són les Llums?: [Són] la sortida de l'home de la seua minoria (d'edat) intel·lectual de la qual ell mateix és responsable. Minoria intel·lectual, és a dir la incapacitat d'utilitzar el seu enteniment (la seua capacitat de pensar) sense la direcció d'un altre, [...] Sapere aude! [Tenir el coratge de pensar]. Tenir el coratge del teu propi enteniment. Aquí teniu la divisa de les Llums.

Kant —podria citar d'altres autors del segle de les llums, de l'*Aufklärung* alemanya o de la *Haskalà* jueva— situen la raó en el centre del funcionament de les societats humanes, perquè esdevinguin societats adultes i anuncia d'aquesta manera la fi del regne d'allò arbitrari que era propi de les societats feudals i de les monarquies de dret diví.

5. Antoni ROVIRA I VIRGILI (1903-1971), historiador i diplomàtic.

6. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Nacionalisme i Federalisme*. Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 86-87.

7. Emmanuel KANT (1724-1804), filòsof.

És en aquest context de renovació ètica del món que apareixen les nocions de poble i de nació en el sentit modern, nocions que reemplacen els prínceps com a portadors de la legitimitat.

Una de les expressions nombroses d'aquesta arbitrarietat eren, a l'època feudal i absolutista, les fronteres: només resultat de guerres i d'aliances matrimonials entre els poderosos.

Segons l'esperit «il·lustrat», les fronteres ja no podien ser sotmeses a l'arbitrarietat i haurien de correspondre, per als autors més pragmàtics, als límits entre pobles o, per als més utopistes, dissoldre's dins l'universal —dues opcions que no són, en el fons, tan antagòniques com sembla, si ens referim, per exemple, a la construcció europea.

A partir d'aquest moment, la idea d'una reorganització dels estats europeus en funció de les realitats lingüístiques i culturals es converteix en un motor puixant de transformació dels estats i de les societats europees.

Aquesta idea està lligada, des del principi, a la utopia —utilitzo aquesta paraula en un sentit positiu— d'una Europa dels pobles solidaris, a la imatge dels moviments dels «joves» del principi del segle XIX, la «jove Alemanya» o la «jove Itàlia».

El projecte de formar una entitat política a partir de la idea dels Països Catalans —un territori que té uns límits molt clars, contràriament a d'altres territoris lingüístics europeus que tenen sovint unes fronteres complicadíssimes— té exactament la mateixa respectabilitat històrica que tots els altres projectes similars: el projecte alemany, el projecte polonès, el projecte hongarès... que es construeixen a poc a poc des de fa dos segles.

Observem sovint que molts europeus, espanyols i catalans viuen la idea dels Països Catalans com un projecte maximalista, o encara extremista o desintegrador. En la lògica de la història contemporània de les idees, és un projecte «normal», si s'accepta com a norma el fet que els pobles tinguin el dret de formar un estat. Aquest projecte és fins i tot molt més respectable que els projectes d'estat promoguts a partir d'estats que tenen una història plena de déficits democràtics, que ens van portar, des de fa segles, guerres, colonialismes, genocidis, feixismes, stalinismes i franquismes i que es presenten ara, d'una manera cínica, com la quinta essència de la democràcia.

III. Les dues interpretacions

Dit això, sabem molt bé que les nocions *poble*, com a entitat amb referència a la llengua, i *nació*, com a entitat conscient, han estat objecte d'interpretacions diverses.

Dues d'aquestes interpretacions ens interessen particularment perquè han influït, positivament o negativament, en la història catalana.

Primer, la interpretació *d'inspiració francesa*, desenvolupada a partir de la revolució francesa i que utilitza, per definir una nació, abans de tot l'experiència històrica comuna, però

també, en un segon pla, el desig de viure junts, i, segon, la interpretació anomenada *alemanya*, elaborada com a resposta a la francesa, sobretot durant el romanticisme alemany que defineix una nació per la llengua i la cultura, que serien, elles mateixes, l'expressió d'un *Volksgeist* —d'un esperit del poble— preexistent.

Ernst Moritz Arndt⁸ escriu el 1813 —la traducció és de Rovira i Virgili mateix—: «Quina és la pàtria alemanya? Dignes-me on és aquesta terra. És allí on sents parlar l'alemany... [...]».

Malauradament estem obligats a constatar dos segles més tard que cap de les dues interpretacions és infal·lible i, sobretot, que cap de les dues va ser aplicada d'una manera democràtica.

A França, teòricament, «l'experiència històrica comuna» no implica cap unitat lingüística o cultural. Sabem, però, sobretot a la Catalunya del Nord, que la llengua i la cultura catalanes hi van ser durant generacions insultades, increpades, menyspreades i, fins i tot, prohibides —i actualment està guarnida de l'apel·lació absurda de «llengua regional», sense cap estatus oficial.

La interpretació alemanya, que s'atribueix sovint a Hegel⁹ i a Herder¹⁰, però que emana més aviat dels escrits de Friedrich von Savigny¹¹ i de Johann Gottlieb Fichte,¹² no va conèixer una aplicació més democràtica que la francesa. La referència tan clara a la llengua i a la cultura esdevé sens dubte un element emancipador important; la idea d'un esperit del poble preexistent, però, llisca molt ràpidament cap a interpretacions racials. A més, la història ens ensenya que els estats alemanys del segle XIX no la van respectar de cap manera.

Des de 1823, Prússia —país de les reformes humboldtians i, doncs, molt a prop de les idees del *Volksgeist*— imposa arbitràriament l'aprenentatge obligatori de l'alemany als polonesos. La molt democràtica Assemblea de Frankfurt es planteja el 1848 de mantenir Eslovènia en el conjunt de la futura Alemanya, per no perdre l'accés al Mediterrani.

L'Imperi alemany inicia el 1871 una veritable guerra lingüística contra els tres milions de polonesos de l'Estat. Intenta germanitzar-los prohibint el polonès a l'escola i a la vida pública, i opta per una colonització dels territoris polonesos per part de colons alemanys finançada amb diners públics. Els pangermanistes de 1900 van encara més lluny i projecten una Europa central i oriental enterament germanitzada després d'una guerra victoriosa.

Rovira i Virgili diu respecte a aquests esdeveniments:

A l'Imperi alemany, només la llengua alemanya és oficialment reconeguda. Ni la llengua polonesa, ni la danesa (parlada al Slesvig septentrional), ni la lituana (parlada a la Prússia oriental),

8. Ernst Moritz ARNDT (1769-1860), poeta.

9. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL (1770-1831), filòsof.

10. Johann Gottfried von HERDER (1744-1803), filòsof.

11. Friedrich Carl von SAVIGNY (1779-1861), jurista.

12. Johann Gottlieb FICHTE (1762-1814), filòsof.

ni la francesa (parlada en diversos municipis de la Lorena annexionada) no tenen reconegut cap mena de dret. Són, al contrari, perseguides per tot els mitjans. En nombroses comarques i poblacions està prohibit, per una llei de l'Imperi, parlar en públic en llengua que no sigui l'alemanya.¹³

De la contraposició d'aquestes dues definicions, en podem extreure dos ensenyaments.

Primer, que l'aplicació «cínica» i gairebé mercantilista —per utilitzar una expressió del filòsof alemany Peter Sloterdijk—¹⁴ d'idees emancipadores a Europa no demostra, però, la fallida d'aquestes idees. Demostra només que aquestes idees van ser desviades del seu objectiu.

El debat a l'entorn de la qüestió de la validesa de les idees del segle de les llums, per definir si Auschwitz seria eventualment el resultat de les idees emancipadores de la Il·lustració o si els camps d'extermini es van construir malgrat aquestes idees, és en el fons un debat fals: fins i tot Sloterdijk afirma que la veritable *Aufklärung*, en el sentit kantianista, mai no va tenir lloc.¹⁵ Diria personalment que encara no va tenir lloc.

Kant va escriure *La crítica de la raó pura*, però Nietzsche¹⁶ va contestar amb «la voluntat del poder».

Dit això, quan observem l'evolució de la història de les idees, constatem que les idees emancipadores eixides de les llums s'imposen a poc a poc, malgrat l'oposició de les grans concentracions cíniques de poder.

Segon, que és visiblement impossible de tancar, al segle XXI, el debat a l'entorn de la definició del terme *nació*. Seria, però, important per al futur d'una «Europa dels pobles» i del catalanisme, de no referir-se cegament, d'una manera positiva o negativa, a interpretacions que es van fer fa dos segles, com s'ha fet freqüentment en el cas del pensament catalanista. La interpretació alemanya —alliberada, però, dels seu llast ideològic irracional del *Volksgeist*— és interessant, perquè es refereix clarament a la llengua i a la cultura, però no és cap solució màgica, si observem, per exemple, les convulsions identitàries que afecten el País Valencià des de fa segles i no només des del franquisme, com subratlla Joan Francesc Mira¹⁷ en un article recent.¹⁸

La relació entre llengua i nació és probablement molt més complexa de com es va percebre en el passat, i seria indispensable, segons la meua opinió, elaborar noves definicions a partir de la nostra experiència històrica dels dos segles passats.

13. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Nacionalisme i Federalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 210.

14. Peter SLOTERDIJK (1947), filòsof i escriptor.

15. Peter SLOTERDIJK, *Kritik der zynischen Vernunft*, 1983.

16. Friedrich Wilhelm NIETZSCHE (1844-1900), filòsof.

17. Joan Francesc MIRA I CASTERÀ (1939), hel·lenista, polític, escriptor i antropòleg.

18. Joan Francesc MIRA I CASTERÀ, «Català, valencià», *Avui*, 11 d'agost del 2007.

IV. L'essència del nacionalisme

La meua segona extrapolació a l'entorn dels Països Catalans passarà per una definició de l'essència del nacionalisme.

Agustí Colomines i Companys¹⁹ evoca en un article del mes de setembre passat Josep Narcís Roca i Farreres:²⁰ «Hi ha dues menes de nacionalismes: un és agressiu i dominador, que esdevé l'instrument dels dèspotes, que ell atribuïa als espanyols; l'altre és el defensiu, pacífic, humanitari i social, com el català [...]».²¹

Rovira i Virgili expressa aquesta mateixa idea d'una altra manera:

Un home primitiu, feréstec, mogut per totes les forces subconscients, té en un alt grau l'instint d'independència i de repulsió envers l'estrany, o sigui la xenofòbia. Però no és aquest un instint noble; és un instint animal, tosc, baix. Aquell mateix home admet i accepta sovint les més degradants formes de servitud i d'humiliació personal. [...] No hi ha allí el noble sentiment de la dignitat col·lectiva, ni l'altra aspiració a la llibertat individual. I precisament el sentiment nacional contemporani té la seua rel en aquestes dues grans forces nobles de l'ànima humana: llibertat, dignitat.²²

Aquestes afirmacions poden aparèixer a primera vista maniquees, però corresponen perfectament a l'evolució de la idea nacional al segle XIX.

Ja hem vist, que l'aparició de la idea d'una reorganització de l'Europa basada en estats construïts a partir de pobles i de nacions —és, històricament, aquesta que surt de l'emancipació de les llums i no una altra— desemboca durant la primera meitat del segle XIX en la constitució de moviments patriotes que es caracteritzen per una actitud de solidaritat recíproca entre ells.

Als anys trenta els poetes patriotes alemanys i austríacs componen més de mil *Polenlieder* —himnes als polonesos—, on expressen llur solidaritat amb l'heroica resistència dels patriotes polonesos contra Rússia, Prússia i Àustria, actitud impensable cinquanta anys més tard en l'ambient del nacionalisme excoent.

Observem, però, sobretot a partir dels anys quaranta del segle XIX, l'aparició d'una altra forma de discurs que imita el discurs patriota, però que té objectius diametralment oposats al primer i que busca la consolidació d'estats ja existents.

Els grans estats europeus del segle XIX, i després del segle XX, raptan l'essència dels discursos patriotes, però sense acceptar el desmantellament de llurs estats en funció de les realitats nacionals. Se serveixen de l'enorme poder mobilitzador del discurs patriota per defendre llurs interessos propis de poder. Seria una altra referència a Nietzsche.

19. Agustí COLOMINES I COMPANYS (1957), historiador.

20. Josep Narcís ROCA I FARRERES (1834-1891), metge.

21. Agustí COLOMINES I COMPANYS, «Aquest és el límit», *Avui*, 17 de setembre de 2007.

22. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Nacionalisme i Federalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 82-83.

L'imperi austríac tem per la seua integritat i desenvolupa un discurs nacionalista alemany —més tard alemany i hongarès— que s'oposa forçosament als romanesos, els italians i els eslaus. L'imperi alemany —que és històricament més aviat una continuació de Prússia, més que no pas un Estat nacional alemany de debò— s'apropia del discurs nacionalista alemany i el dirigeix agressivament contra els ciutadans no-alemanys. França radicalitza també el seu discurs nacional atacant tots aquells que no són de llengua francesa. Podem observar el mateix fenomen a Rússia. Seria inútil de recordar-vos el que passa a l'Estat espanyol.

Aquests «nacionalismes d'estat» emanen exclusivament d'estats que són, *de facto*, multinacionals o parcialment multinacionals. Aquestes ideologies no tenen res a veure amb les ideologies nascudes de les llums. Són discursos de poder arbitrari com els discursos de les societats feudals o absolutistes, i desembocaran a finals del segle XIX en les ideologies antiigualitàries i, més tard, als totalitarismes.

Rovira i Virgili explica que els teòrics d'aquestes noves formes de discurs pretenen haver superat el nacionalisme i evoca en aquest sentit l'historiador antisemita Von Treitschke,²³ que defensa, a finals del segle XIX, la tesi de la desigualtat dels pobles i el dret dels grans estats d'imposar, pel bé de la humanitat, llur poder a les nacions febles, una tesi que anuncia l'imperialisme del final de segle.

Rovira evoca igualment l'historiador alemany Meinecke:²⁴

La nacionalitat, en l'acceptació del mot que la fa sinònima d'Estat, la nacionalitat formada per l'absorció, creada per un poble dirigent, hegemònic, a despeses dels altres pobles o trossos de pobles que les vicissituds de la història hi han inclòs, és la que admet Meinecke, la que admeten els Alemanys, i d'altres —que pensen com ell. Aprova i exalta Meinecke la idea nacional de l'Estat així construït, la lluita d'aquest Estat contra els altres, les seues guerres per la independència pròpia i per l'esclavitud aliena. Però la lluita interna dels elements oprimits contra el poder absorbent, la reivindicació dels drets de les nacionalitats enteres o a bocins que han estat encastades al territori de l'Estat, Meinecke la rebutja, la condemna, la troba tosca, sòrdida, endarrerida, baixament naturalística; materialista, en fi.²⁵

Molts nacionalismes d'estat del segle XX, i avui del segle XXI, utilitzen com Treitschke i Meinecke l'argument que ells haurien «superat» el nacionalisme, o que serien francament «no-nacionalistes». El nacionalisme d'estat espanyol n'és un bon exemple. No es tracta aquí d'una ideologia emancipadora, sinó d'un conjunt de discursos irracionals que busquen la creació —en el marc d'un estat amb estructures democràtiques— d'un espai lingüístic i cultural únic, espanyol-castellà, a partir d'una realitat multinacional per l'intermediari d'una cultura

23. Heinrich Gotthardt VON TREITSCHKE (1834-1896), historiador.

24. Friedrich MEINECKE (1862-1954), historiador.

25. Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Nacionalisme i Federalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 168-169.

política antidemocràtica heretada del franquisme. Es tracta aquí d'un Estat i d'una societat que va haver d'acceptar durant el franquisme «les més degradants formes de servitud i d'humiliació personal» —com diria Rovira— i que s'oposa ara a una transformació democràtica en funció de les realitats nacionals de la Península, perquè encara no ha pogut alliberar-se d'una antiga lògica imperialista que es basa en la idea de la desigualtat dels pobles i el dret dels grans estats «d'imposar, pel bé de la humanitat, llur poder a les nacions febles».

Els nacionalismes d'estat són fenòmens perillosos per a la salut de les societats, perquè s'assemblen a les ideologies totalitàries. No apel·len a la raó, sinó a nocions totèmiques, com l'honor, el poder i l'orgull. Segons Hannah Arendt,²⁶ els sistemes totalitaris es caracteritzen per la entronització del «no-sentit».²⁷ Això val igualment per als nacionalismes d'estat que intenten mobilitzar les masses, no pas a l'entorn d'una idea emancipadora, sinó a l'entorn d'una capsula buida amb menyspreu de la realitat. En el cas del nacionalisme d'estat espanyol l'argument de la «unitat d'Espanya» no necessita explicacions, perquè és només una evocació totèmica buida, feta per ser adorada i no comentada. Aquests fenòmens s'assemblen estranyament a les identificacions dels aficionats dels clubs esportius, una identificació que «és» i que no s'explica pas.

Les masses «infantilitzades» per les dictadures són aparentment més fàcilment mobilitzables que les societats adultes. Les societats dictatorials o postdictatorials són particularment sensibles a la lluita contra suposats enemics interns o externs que serien —i això és molt important— responsables que la societat no sigui la societat ideal que podria ser. Una idea particularment perillosa, perquè inclou la temptació d'eliminació física de l'enemic per realitzar la societat ideal —que és l'objectiu suprem del totalitarisme.

El psicoanalista Daniel Sibony²⁸ suposa, a més, que els discursos totèmics corresponen millor a la mentalitat de masses infantilitzades, perquè necessiten una identitat forta. El discurs nacionalista d'estat ofereix a l'individu immadur una identificació forta amb l'estat de poder «fetitxe» i li cedeix simbòlicament una part del poder. D'aquesta manera serien més atractius aquesta mena de discursos que els discursos que fan referència a la raó i la sortida de la infància mental. Des de Freud sabem que la llibertat fa por i que el tancament dona seguretat.

Quan estudiem els grans teòrics del pensament nacional català, de Pi i Margall²⁹ a Rovira i Virgili, passant per Valentí Almirall,³⁰ Torras i Bages³¹ o Prat de la Riba,³² constatem que

26. Hannah (Johanna) ARENDT, filòsofa.

27. Hannah ARENDT, *Les origines du totalitarisme*. París, Quarto Gallimart, 2002, p. 809.

28. Daniel SIBONY (1942), psicoanalista.

29. Francesc PI I MARAGALL (1824-1901), polític, escriptor i filòsof.

30. Valentí ALMIRALL I LLOVER (1841-1904), polític i escriptor.

31. Josep TORRAS I BAGES (1846-1916), bisbe i escriptor.

32. Enric PRAT DE LA RIBA I SARRÀ (1870-1917), polític.

no es tracta aquí d'un pensament vinculat a les idees imperialistes que prediquen la dominació de les petites nacions per una gran nació dominant. Es tracta, al contrari, d'un pensament que se situa en la lògica emancipadora dels pobles. El projecte dels Països Catalans cerca la insauració d'una dinàmica nova a la península Ibèrica que tingui en compte les realitats lingüístiques i culturals. En aquest sentit, no estic d'acord amb Roca Farreres quan diu que el catalanisme és «defensiu»; al contrari, és molt ofensiu pel seu contingut emancipador i democràtic.

Fins i tot les aproximacions actuals del projecte dels Països Catalans que s'articulen a través de projectes econòmics pactistes o espais de pensament comú —per exemple, en el camp literari— ens demostren que la idea mai no va sortir de la lògica emancipadora i democràtica.

Seria, per contra, necessari d'estudiar amb precisió si els discursos «patriòtics» eixits de les llums i els altres produïts per les polítiques de poder arbitrari han pogut contaminar-se mútuament en determinades èpoques dels dos segles passats, respecte a la forma o el contingut. Els discursos produïts pels dos nacionalismes van tenir a vegades la tendència, sobretot a finals del segle XIX i al principi del segle XX, d'imitar-se mútuament, malgrat el fet que es tracta de dos fenòmens històricament diferents i fins i tot incompatibles.

V. La qüestió de la identitat

Tot es complica quan entrem en el terreny de les identitats col·lectives. Rovira i Virgili diu: «L'error de molts nacionalistes està a creure, com repetidament afirmen, que la naturalesa ja ens dóna fetes les nacionalitats».³³ I hi afegeix: «Per a il·lustrar les nostres idees ens servirem del mateix exemple que posa *La Veu de Catalunya*: el de Polònia». Ens cal, primer de tot, rectificar una interpretació greument equivocada que de la nostra doctrina fa el col·lega. Segons la tesi del senyor A. Rovira i Virgili: «Els polonesos són polonesos perquè volen ésser-ne». No! El nostre contraopinant no ha arribat a entendre el mecanisme psicològic de la teoria voluntarista. Aquest mecanisme és detalladament explicat en el nostre llibre editat per La Revista.

Els polonesos no ho són simplement perquè ho volen ésser: ho són per totes les característiques ètniques, socials, històriques i lingüístiques que entren com a elements de la personalitat dels pobles. Però amb aquestes característiques no n'hi hauria prou per a establir políticament llur dret. Ha calgut, de més a més, que els polonesos tinguessin consciència de llur personalitat i que manifestessin la voluntat de reivindicar-la.³⁴

33. Antoni ROVIRA VIRGILI, *Nacionalisme i Federalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 33.

34. Antoni ROVIRA VIRGILI, *Nacionalisme i Federalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 70-71.

Si demanem ara als catalanoparlants d'Europa si se senten catalans, valencians, illencs, espanyols, francesos, andorrans o italians, obtindrem respostes que corresponen a totes les variants identitàries possibles i fins i tot identitats dobles o triples.

Com integrar la qüestió de les identitats col·lectives en el projecte dels Països Catalans?

Els segles XIX i XX han negligit les ciències dels comportaments humans. És només després de la Shoà que historiadors, sociòlegs, antropòlegs, psicòlegs i psicoanalistes s'interessen veritablement en els comportaments humans col·lectius i en els pocs autors que van publicar obres en aquesta disciplina.

El psicosociòleg Maurice Halbwachs³⁵ descriu a partir dels anys vint del segle passat el sistema de les memòries col·lectives a partir de les tesis de Durkheim³⁶ i de Bergson.³⁷

Aquestes memòries col·lectives serien sistemes de pensament que correspondrien als diferents nivells i capes de la societat: memòries de família, memòries de classe social, memòries de les nacions, però també un gran nombre de memòries intermediàries en funció d'altres factors (religió, orientacions polítiques i oficis, etc.). A cada memòria correspondrien comportaments propis, valors, llenguatges, maneres de viure i maneres de concebre el món. Cada persona s'integraria, en funció de la seva situació social i familiar, a un nombre variable de memòries col·lectives que s'influencien i entrecreuen les unes amb les altres, i que establirien relacions molt complexes amb la memòria individual. A més, aquest sistema no seria fix i definitiu, sinó que s'assemblaria més aviat a una dinàmica en moviment permanent on memòries col·lectives i memòries individuals s'influencien mútuament. La identitat de cada persona no seria, doncs, una dada independent de la societat i es definiria respecte a un conjunt complex d'identitats col·lectives.³⁸ L'immens mèrit de Halbwachs és el fet de desmitificar la noció, fins aleshores vaga, de «cultura», que s'havia entès només com la suma de la producció intel·lectual d'un poble: art, literatura, música, etc.

Sigmund Freud avança, a les seves obres sobre el naixement de les civilitzacions humanes,³⁹ la tesi que els traumes col·lectius, guerres i assassinats en massa —avui diríem també els genocidis i repressions polítiques— no desapareixerien de la memòria col·lectiva. Al contrari, romandrien presents, d'una manera amnèsica, a través de generacions, per tornar molt de temps després amb força a la imatge de les neurosis de l'individu.

El filòsof Theodor Adorno,⁴⁰ que interpreta Freud els anys cinquanta del segle passat, precisa que el retorn d'aquests traumes es faria a través de trastorns i malestars greus de la

35. Maurice HALBWACHS (1877-1945), sociòleg.

36. Émile DURKHEIM (1858-1917), sociòleg.

37. Henry BERGSON (1859-1941), filòsof.

38. Maurice HALBWACHS, *La mémoire collective*, 1950.

39. Sigmund FREUD, *Totem und Tabu*, 1913; *Das Unbehagen in der Kultur*, 1929, i *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, 1939.

40. Theodor ADORNO (1903-1969), filòsof.

societat, que es manifestarien, per exemple, a través de violències col·lectives, la immadura generalitzada de la població, tendències antidemocràtiques i anticulturals, o de dèficits democràtics en la vida política, sense parlar del risc eminent de la repetició concreta del trauma originari.⁴¹

Joan Fuster⁴² diu, en aquesta mateixa lògica, al seu llibre *Nosaltres, els valencians*: «Les violències infligides des de fora —invasions militars o pacífiques, anul·lament dràstic de l'autogovern, coaccions pedagògiques, fissures territorials imposades, adulteració cultural, etc.— tenen sempre efectes decisius sobre la salut de la comunitat».⁴³

De la suma de les constatacions de Freud, de Halbwachs, d'Adorno i de Fuster en el marc dels comportaments col·lectius, en podem deduir dues conclusions provisionals.

Primer, que el principi del segle XXI encara ignora gairebé tot d'aquests comportaments col·lectius.

Segon, que les «ciències populars», que es difonen a través dels mitjans de comunicació, fan com si aquests descobriments no existissin i continuen presentant aquests comportaments com a comportaments simples i senzills.

Quan hi ha valencians que afirmen que el valencià no seria la mateixa llengua que el català, no som davant d'un fenomen «anticientífic» en referència a la lingüística, sinó davant d'un fenomen que podríem anomenar «identitari». Tothom sap que el català i el valencià són la mateixa llengua —fins i tot aqueixos que ho neguen—, però el fet d'afirmar que no ho són és l'expressió, d'una manera codificada, «neuròtica», d'un altre discurs molt més complex que només podem comprendre si ens referim a la història, però també alhora obligatòriament a la sociologia, la psicologia de masses i la psicoanàlisi, que haurien de col·laborar d'una manera interdisciplinària.

Quan Rovira i Virgili diu «Ha calgut, de més a més, que els polonesos tinguessin consciència de llur personalitat i que manifestessin la voluntat de reivindicar-la», fa referència a realitats molt complexes, perquè justament el fet de «tenir consciència de la seua personalitat» fa referència a la identitat i, per tant, a les memòries col·lectives. A més, no es tracta aquí d'una consciència que es pugui obtenir d'una manera senzilla, sinó a través d'un procés de conscienciació. D'aquesta manera, comprenem que el projecte dels Països Catalans és abans de tot un procés de construcció, com tots els projectes nacionals.

Quan estudiem la història d'Europa trobem a vegades altres casos d'identificacions complexes i atípiques. A Alsàcia-Lorena, per exemple, un cas que evoca sovint Rovira i Virgili als seus escrits, la població germanòfona s'oposa majoritàriament a l'annexió a l'imperi alemany el 1871 i es comporta políticament, entre aquest any i el 1918, com una minoria nacional opo-

41. Theodor ADORNO, *Erziehung zur Mündigkeit*, Frankfurt, Suhrkamp, 1959.

42. Joan FUSTER i ORTELLS, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 2006, p. 16.

43. Joan FUSTER i ORTELLS (1922-1992), escriptor.

sada a l'Estat, al costat de les exigències «separatistes» poloneses i daneses. Els luxemburguesos consideren que el luxemburguès, un dialecte alemany fràncic que es parla també a l'Alemanya, és la seua llengua nacional, amb una norma lingüística particular, que apareix cada vegada més a la vida pública al costat del francès i de l'alemany. Els serbis, croats i bosnians diuen ara, al segle XXI, que no parlen la mateixa llengua, com si el serbocroat mai no hagués existit. Els habitants de Belmonte, a Portugal, afirmaven, encara fa quinze anys, que els seus veïns cripto jueus parlen «jueu» quan es troben entre ells; sabem, però, que aquesta comunitat parla portuguès com tots els habitants d'aquest poble.

L'explicació és doble: primer, la llengua —la comprensió immediata de l'altre per l'intermediari de la llengua materna— és aparentment el catalitzador més important de la identitat col·lectiva. Acabem de veure, però, que els processos d'identificació segueixen vies complexes on intervenen les memòries col·lectives i l'inconscient. Aquestes memòries col·lectives produeixen, en determinades situacions històriques, identitats col·lectives que vivim com a atípiques. Segon —i això és importantíssim—, les identifications completament irracionals tenen gairebé sempre llur base en les «violències infligides» que evoca Joan Fuster, perquè les memòries col·lectives poden ser mutilades per esdeveniments històrics traumàtics.

VI. *L'Aufarbeitung*

La llarga dominació dels nacionalismes d'estat a la Catalunya-Principat, a la Catalunya del Nord, al País Valencià i a les Illes, deixa unes ferides i cicatrius identitàries impressionants. Per exemple, els fenòmens de submissió i d'abdicació lingüístiques i l'autoodi, descrits pels sociolingüistes.

A la Catalunya del Nord, la dominació francesa va deixar, al meu parer, ferides identitàries encara més greus que al sud, sobretot a causa de la relació afectiva de doble lligam entre el «pare» França i la «mare» cultura catalana.

Per normalitzar el paisatge identitari català —i això seria un pas decisiu en la direcció de la construcció d'uns Països Catalans— caldria, abans de tot, començar allò que Adorno aconsella als anys cinquanta a la població alemanya: un treball crític i profund sobre la pròpia història de cada comunitat separada i del conjunt.

Després de la Shoà, els vencedors de la Segona Guerra Mundial van imposar a l'Alemanya occidental un règim democràtic. Però aquesta societat infantilitzada per la dictadura conservava als anys cinquanta —tot i que gaudia d'una estructura política democràtica— nombrosos trets antidemocràtics: reticències respecte als valors humanistes com la tolerància, el progrés, les ciències, o encara un culte exagerat de les autoritats o tabús respecte al passat recent.

En aquesta situació, Adorno aconsella a la societat alemanya de començar un procés profund d'anàlisi crítica de tota la història alemanya, per analitzar els dèficits democràtics del

passat i les arrels del nacionalsocialisme en un procés que ell anomena *Aufarbeitung*, treball crític, una noció manllevada del vocabulari psicoanalític.

La historiadora francesa Suzanne Citron⁴⁴ completa el pensament d'Adorno quan diu que no n'hi prou de condemnar Vichy i la Guerra d'Algèria i que cal recompondre el passat de França, procedir a una desconstrucció completa dels mites fundadors patriòtics francesos i començar una psicoanàlisi de la consciència francesa, cosa que implica una amnèsia, un exercici que necessitaria l'examen de les condicions històriques en les quals es va forjar la consciència nacional francesa.⁴⁵

En aquest marc, l'Estat espanyol arrossega un retard impressionant i, malauradament, tot el treball positiu de les associacions de la recuperació de la memòria és totalment insuficient, perquè es limita només al franquisme. Històricament, ni Hitler, ni Franco van ser només accidents en la història, sinó que, al contrari, foren resultats d'una llarga història antidemocràtica.

L'Estat espanyol va ser, al llarg de la seua història, un estat pregonament antidemocràtic que va vehicular ideologies perillosíssimes. Per començar, el concepte de la puresa de la sang que apareix al segle XV i que va ser descrit per l'historiador Henry Méchoulan, que s'atreveix de formular l'expressió: «La puresa de la raça dels nazis és la mateixa obsessió que la sang pura espanyola».⁴⁶ Al meu parer, aquesta concepció de la puresa té un paper important en la formació del nacionalisme de l'Estat espanyol. Els nacionalistes espanyols, quan «fantasmen» una nació espanyola, la voldrien abans de tot «pura». Pura lingüísticament i culturalment i, per tant, castellana. Viuen les altres nacions, llengües i cultures com a impureses en un conjunt homogeni. L'absència impediria Espanya de ser perfecta. En aquest sentit, hi ha efectivament una línia ideològica que va de les fogueres i dels assassinats de jueus del segle XV fins a les concepcions racials i els camps d'extermini del segle XX. O, si voleu, fins als assassinats de tutsis, com ho recorda Bernard-Henry Lévy,⁴⁷ perquè els hutus van descriure els tutsis com els microbis que contaminen els cos de la societat.⁴⁸ L'odi neuròtic del nacionalisme d'estat espanyol respecte a tots aquells que no se senten espanyols —que no «estimen» Espanya— està directament lligat a l'obsessió col·lectiva de la puresa.

Al meu parer, s'haurien de revisar tots els mites fundadors de la història de la Península, començant per les expulsions en nom de la puresa de les poblacions musulmanes i jueves, passant pels genocidis de la colonització a l'Amèrica Llatina i les condemnes dels trenta mil jueus conversos cremats a les fogueres.

44. Suzanne CITRON [Suzanne GRUMBACH] (1922), historiadora.

45. Suzanne CITRON, «Recomposer le passé», *Le Monde*, 5 de novembre de 2003.

46. Henry MÉCHOULAN, *Les Juifs du silence au siècle d'Or espagnol*, París, Albin Michel, 2003. Citat a *Le Monde*, 2 de agost de 2007.

47. Bernard-Henry LÉVY [BHL] (1946), filòsof

48. Bernard-Henry LÉVY, *La pureté dangereuse*, París, Grasset, 1994.

S'haurien d'estudiar també els dèficits democràtics dels segles XVIII i XIX, que prefiguren el franquisme. No oblidem que l'Estat espanyol té el trist privilegi d'haver construït els primers *campos de concentraciones*, a Cuba, el 1896. Gràcies a l'estudi i l'anàlisi del passat antidemocràtic i dels nombrosos dèficits democràtics, seria possible d'arribar a una visió desmitificada de l'Estat espanyol i de desmuntar d'aquesta manera les neurosis col·lectives de submissió i de dependència de Catalunya.

Aquest treball d'anàlisi històrica seria especialment important per deslligar la neurosi valenciana. El País Valencià està encara més implicat en aquesta guerra colonial que es va batejar com la *reconquesta*, que va crear un país colonial nou amb unes fronteres colonials noves amb una població nova, mentre es va expulsar la població d'origen. Ho diu clarament Fuster.

Hem de constatar que aquest procés encara no ha començat a l'Estat espanyol. Cada temptativa de qüestionament dels mites nacionals específicament «espanyols» és encara vista com una heretgia i un sacrilegi, justament perquè el nacionalisme d'estat endevina, no sense raó —ho «sap», com un neuròtic coneix en el fons les raons de la seua neurosi—, que un qüestionament destruiria molt ràpidament la base ideològica —la caps buida— del nacionalisme d'estat espanyol, que podria ensorrar-se com el golem del qual es retira el verset bíblic.

La temptativa d'evitar un veritable procés d'*Aufarbeitung* a través d'iniciatives jurídiques promogudes «de dalt» —per exemple, del govern sota la forma de lleis que haurien de gestionar la recuperació de la memòria històrica— és una prova més que la societat de l'estat espanyol continua instal·lada en la lògica de la «minoría (d'edat) intel·lectual»; és a dir, la incapacitat d'utilitzar el seu enteniment sense la direcció d'un altre», com diria Kant.

Una *Aufarbeitung* de la història és un procés llarguíssim. A Alemanya, aquest procés dura fins ara des de fa gairebé cinquanta anys i els partidaris del punt final i aquells que voldrien tornar a llançar de nou el debat es llueixen en batalles ferotges a través dels mitjans de comunicació, l'opinió pública i sobretot les universitats. Es va, d'aquesta manera, desencadenar un llarg procés de qüestionament de la identitat alemanya, un qüestionament de l'Estat nacional alemany i, fins i tot, del concepte de la nació alemanya, el que explica les tesis de Habermas⁴⁹ sobre el nacionalisme alemany.

El fet de creure que aquests processos podrien ser gestionats «de dalt» és, per definició, profundament anticientífic.

En guisa de conclusió

La conclusió de la meues extrapolacions a l'entorn del concepte de Països Catalans només pot ser provisional, perquè ens hem aventurat en terrenys poc coneguts i encara poc estudiats. La

49. Jürgen HABERMAS (1929), filòsof, teòric del constitucionalisme alemany.

col·laboració interdisciplinària entre la història, la sociologia, l'antropologia, la psicologia i la psicoanàlisi serà, al meu parer, indispensable per a estudiar en el futur els fenòmens dels comportaments humans col·lectius en la història i, sobretot, els mecanismes de les identifications col·lectives. A més, la «provisionalitat» d'aquesta conclusió s'ha d'entendre com a incitació a continuar aquesta reflexió.

El projecte dels Països Catalans apareix primer com un projecte col·lectiu històric del poble català. La majoria dels pensaments nacionals europeus no tenen el costum de justificar-se a l'hora d'exigir un estat basat en la llengua i la cultura. El pensament nacional català és, en aquest sentit, lleugerament diferents dels altres. Quan és tracta d'afirmar l'espai nacional en el pla històric o polític, el catalanisme dubta, malgrat el fet que aquest espai és clarament definit per la llengua, quan s'utilitzen criteris científics i acadèmics. Trobem aquests dubtes o vacil·lacions tant en les definicions de Benvingut Oliver i Esteller,⁵⁰ passant per la «pàtria llemosina» de Víctor Balaguer⁵¹ i de la «Catalunya Gran» de Prat de la Riba, com en els escrits de Joan Fuster.

Aquestes vacil·lacions es tradueixen sovint en el desig de no limitar-se exclusivament a la construcció de l'espai nacional, com ho fan, sense dubtar, la majoria dels altres pensaments nacionals europeus. D'aquesta manera, la realització dels Països Catalans no seria només el resultat d'un «somni català», sinó d'una manera gairebé universalista, el resultat del somni d'una Europa dels pobles.

Valentí Almirall, per exemple, consagra al seu llibre *Lo catalanisme* cent cinquanta pàgines de dues-centes cinquanta a la reflexió sobre els avantatges i els inconvenients de les diferents formes d'estats existents, monàrquiques o republicanes, federals o centralistes, citant nombrosos exemples de la història europea i mundial per arribar a la conclusió que les estructures estatals altament descentralitzades corresponen millor a la complexitat de la situació dels pobles i de les llengües que les estructures centralistes.

Aquestes recerques per trobar l'encaix ideal dels Països Catalans a la península Ibèrica, a través de reflexions teòriques, dona al concepte dels Països Catalans —i també a tot el catalanisme— la imatge, tan típica, d'una certa feblesa, sobretot quan es compara amb els dictats històrics dels nacionalismes d'estat espanyol i francès.

D'altra banda, però, aquests dubtes deriven del seu profund arrelament en la tradició democràtica, que rebutja d'imposar i que intenta de convèncer, tot integrant el projecte dels Països Catalans en un marc geogràfic, però també ideològic, més vast. Visiblement, la idea dels Països Catalans és inseparable de la utopia —les utopies són els grans motors de la transformació del món— d'una nova Europa de les nacions solidàries, una idea que exclou la dominació arbitrària d'uns grans estats sobre uns pobles sotmesos.

50. Benvingut OLIVER I ESTELLER (1836-1912), jurista

51. Víctor BALAGUER I CIRERA (1824-1901), historiador, polític, escriptor i dramaturg.

La realització del projecte dels Països Catalans passa, però, per l'etapa obligatòria de la recuperació de la memòria històrica catalana, que voldria batejar *reestructuració de la memòria col·lectiva danyada*. Les ferides de la identitat catalana són particularment greus, al sud com al nord de l'Albera. Potser són més greus que les ferides d'altres identitats nacionals que també van patir agressions i opressions greus i intenses; els estudis futurs ens diran el perquè. La recuperació d'una identitat catalana deslliurada del llast neuròtic de l'opressió històrica només es podrà realitzar a través del desmantellament de les ideologies dominants per una anàlisi crítica de la història.

La idea dels Països Catalans no és només un objectiu català, sinó una qüestió fonamental per al futur d'Europa: serà la nova Europa, en concordança amb l'esperit *éclairé* i democràtic, o romandrà enfangada en les pitjors derives antidemocràtiques dels dos segles passats? És, doncs, un projecte històricament emancipador.⁵²

52. Gràcies a Maria Gemma Rubí i Casals i a Gentil Puig i Moreno per llur inestimable ajuda.